

Universiteit Utrecht

Trouwens, staat dat partikel niet op die positie?

*Een studie naar de relatie tussen de betekenis en zinspositie van het
partikel 'trouwens'*

Bachelorscriptie Taal- en cultuurstudies
Francisca Duiser
4092023
Juni 2016



Universiteit Utrecht

Trouwens, staat dat partikel niet op die positie?
*Een studie naar de relatie tussen de betekenis en zinspositie van
het partikel 'trouwens'*

Francisca Duiser
4092023
Bachelorscriptie Taal- en cultuurstudies
Hoofdrichting Taalkunde
Eerste begeleider: dr. J. Zwarts
Tweede lezer: dr. D. Nieuwenhuijsen
Universiteit Utrecht
21-06-2016

Abstract

In deze scriptie worden zowel partikels in het algemeen als het specifieke partikel *trouwens* besproken. Aan de hand van een semantische analyse van *trouwens* bespreek ik het onderscheid tussen drie functies van *trouwens* dat Van der Wouden en Foolen (2011) hebben vastgesteld; *trouwens* kan een topic(her)introductie, een terechtwijzing of een toegeving zijn. Zij stellen dat deze drie verschillende soorten *trouwens* elk hun eigen voorkeur voor een zinspositie hebben. Hierna bespreek ik hoe mijns inziens deze drie soorten *trouwens* op verschillende wijzen geparafraseerd kunnen worden en laat ik zien dat wanneer *trouwens* een terechtwijzing is, dit partikel opvallend vaak voorkomt in combinatie met een negatie-element.

De onderzoeksvraag die ik stel luidt als volgt: "Is er een relatie tussen de zinspositie en de terechtwijzende betekenis van *trouwens*?". De verwachting was dat wanneer er een negatie-element in de zin zou staan, wat gezien kan worden als een element dat de terechtwijzende betekenis van *trouwens* aangeeft, *trouwens* vaker op de middenpositie zou staan dan wanneer er geen negatie-element in de zin zou staan. Deze hypothese is gebaseerd op het idee dat de terechtwijzende vorm van *trouwens* een voorkeur zou hebben voor de middenpositie (Van der Wouden & Foolen, 2011).

Om de onderzoeksvraag te beantwoorden zijn 1154 zinnen met *trouwens* uit het Corpus Hedendaags Nederlands ingedeeld aan de hand van de criteria 'positie' (linkerperiferie, middenpositie en rechterperiferie) en 'negatie' (wel of geen negatie-element). Met een chi-kwadraattoets is gekeken hoe deze twee criteria zich tot elkaar verhielden. Er bleek geen sprake te zijn van een significant verband tussen deze twee criteria, en er is dus geen relatie tussen de zinspositie en de terechtwijzende functie van *trouwens*.

Een mogelijke reden voor het ontbreken van een verband kan zijn dat negatie een te grof criterium is om de terechtwijzende functie van *trouwens* mee vast te stellen. Voor toekomstig onderzoek is het daarom van belang dat er een manier wordt gevonden om de drie functies van *trouwens* duidelijk te onderscheiden. Vervolgens kan onderzoek zich richten op het verband tussen de zinspositie van *trouwens* en elk van de drie functies.

Keywords: Partikel, Semantiek, Trouwens, Zinspositie, Negatie.

Inhoudsopgave

1. Inleiding	3
1.1 Partikels in het algemeen.....	3
1.2 Wetenschappelijke relevantie.....	4
1.3 Het partikel <i>trouwens</i>	4
1.4 Leeswijzer.....	5
2. Partikels: een algemene inleiding en een specifieke inleiding voor <i>trouwens</i>	6
2.1 Partikels in het algemeen.....	6
2.1.1 De verschillende definities van de term ‘partikel’.....	6
2.1.2 Een indeling in verschillende soorten partikels.....	6
2.1.2.1 Focuspartikels.....	6
2.1.2.2 Modale partikels.....	7
2.1.2.3 Discourse-partikels.....	7
2.2 Over <i>trouwens</i>	8
2.2.1 <i>Trouwens</i> volgens het WNT en de Van Dale.....	8
2.2.2 De semantische status van <i>trouwens</i>	8
2.3 Plaatsingsmogelijkheden van partikels, specifiek van <i>trouwens</i>	10
2.4 Negatie.....	12
2.5 Onderzoeksvraag en hypothese.....	13
3. Methode	14
3.1 Het Corpus Hedendaags Nederlands.....	14
3.2 Criteria voor de indeling op zinspositie en negatie.....	14
3.3 Criteria voor de te behandelen zinnen.....	15
4. Resultaten	18
4.1 De verdeling van <i>trouwens</i> over de zinsposities.....	18
4.2 De samenhang tussen de zinspositie van <i>trouwens</i> en negatie.....	18
5. Conclusie	20
6. Discussie	21
6.1 Kanttekeningen bij het onderzoek.....	21
6.2 Suggesties voor vervolgonderzoek.....	22
Bibliografie	23

1. Inleiding

1.1 Partikels in het algemeen

Het Nederlands is een partikeltaal. In spontaan gesproken, maar ook vaak in geschreven Nederlands wordt veelal gebruik gemaakt van kleine, onbeklemtoonde partikels zoals *kijk*, *nou*, *zeg*, *wel* en *hè*. Daarbij komen ook partikels bestaande uit meerdere lettergrepen, zoals *eigenlijk*, in vergelijking met andere talen relatief veel voor in het Nederlands (Van der Wouden, 2006). Partikels zijn belangrijk voor een soepele communicatie: zonder die woorden klinken zinnen minder vlot en spontaan, en wanneer partikels verkeerd gebruikt worden leidt dit gemakkelijk tot misverstaan. Enkel de propositionele inhoud van een uiting meedelen is vaak niet genoeg (Van der Wouden & Foolen, 2011).

Ondanks het feit dat partikels van belang zijn voor de communicatie, is onderzoek op dit vlak nog in opkomst. Van der Wouden (2006) stelt dat er nog niet veel onderzoek naar partikels is gedaan omdat partikels lang zijn opgevat als typische elementen voor spreektaal en niet voor schrijftaal, terwijl grammatici zich vooral met de laatste variant bezighielden. Volgens Van der Wouden (2006) besteden van alle boeken over grammatica alleen De Schutter en Van Hauwermeiren (1983) en Haeseryn, Romijn, Geerts, De Rooij en Van den Toorn (1997) in de Algemene Nederlandse Spraakkunst (ANS) aandacht aan partikels, en dan nog maar enkele pagina's. De laatste jaren is echter de aandacht voor partikels gegroeid, en men krijgt steeds meer inzicht in onder andere de gebruiksmogelijkheden van partikels en partikelcombinaties.

De belangrijkste reeds bekende informatie over partikels is dat ze (doorgaans) niet waarheidsfunctioneel zijn en een belangrijke functie hebben in de organisatie van de discourse (Blakemore, 2004); ze helpen de luisteraar bij het interpreteren van de uiting. De luisteraar moet hierbij wel alert blijven, want veel partikels hebben meerdere betekenissen, die vaak dicht bij elkaar liggen. Zo heeft het partikel-achtige *zeker* drie verschillende betekenissen, en heeft *zeker* daarnaast nog zes gebruiksmogelijkheden (Van der Wouden, 2000). Ook wat betreft zinspositie is er variatie tussen partikels (en ook binnen één partikel). Sommige partikels (bijvoorbeeld *hoor*) zijn flexibel en kunnen op verschillende zinsposities staan, andere kunnen slechts op één positie voorkomen. De door de spreker gekozen plaatsing wordt door meerdere factoren beïnvloed (Van der Wouden & Foolen, 2011).

Partikels worden op verschillende manieren ingedeeld, maar de meest conventionele manier is om een onderscheid te maken tussen drie groepen: focuspartikels, modale partikels en discourse-partikels. Focuspartikels zoals *ook*, *zelfs*, *juist alleen*, *maar* ('slechts'), *slechts*, *al*, *reeds*, *nog*, *pas*, *eerst* etc. brengen een bepaald deel van de zin onder de aandacht (Haeseryn et al., 1997). Ze maken deel uit van een constituent, zoals in voorbeeldzin (1) *ook* deel uitmaakt van de constituent *ook Veerle*. Focuspartikels zijn dus niet als een zelfstandig zinsdeel te beschouwen.

(1) *Ook* Veerle had een mooi boeket meegebracht.

(Haeseryn et al., 1997: 456)

De tweede groep binnen de partikels wordt gevormd door de modale partikels, die ook wel schakeringspartikels genoemd worden, omdat ze invloed uitoefenen op de hele zin en deze nuanceren (Haeseryn et al., 1997). Voorbeelden van dit soort partikels zijn *toch*, *dan*, *maar*, *nou*, *eens*, of *even*. Deze partikels komen altijd onbeklemtoond voor en staan vrijwel altijd in het midden van de zin (Van der Wouden, 2002). Voorbeeldzin (2) toont een modaal partikel.

(2) Laten we *maar* gaan.

(Haeseryn et al., 1997: 457)

Discourse-partikels (die ook veelal ‘discourse markers’ genoemd worden) zijn woorden die vooral een gespreksorganiserende functie hebben (Van der Wouden, 2002). Deze partikels maken vaak geen deel uit van de zin, maar nemen een perifere positie in. Voorbeeld (3) toont een discourse-partikel. Andere voorbeelden zijn onder andere *hè*, *hé*, *joh*, en *kijk*.

(3) Stikstof is een gas, *hoor!*

(Van der Wouden, 2002: 23)

1.2 Wetenschappelijke relevantie

Het is van belang onderzoek naar partikels uit te voeren, aangezien onderzoek op dit gebied nog schaars is. Daarnaast duiden enkele citaten uit de literatuur over partikels het specifieke belang van deze scriptie: Van der Wouden en Foolen (2011) stellen dat “verder onderzoek naar de relatie tussen plaatsing en betekenis(verschuiving) nodig is” (p. 319), en Van der Wouden (2009) stelt ook dat “de zinsfinale bijwoorden een nog vrijwel onontgonnen terrein binnen de Nederlandse syntaxis vormen” (p. 144). Degand (2011a) benadrukt specifiek het belang van “een systematische vergelijking van eenzelfde element in verschillende posities in de zin” (p. 353). Dat ga ik in deze scriptie doen, voor het partikel *trouwens* (dat ook als zinsfinaal bijwoord kan worden ingedeeld).

Wat betreft het maatschappelijk belang wordt genoemd dat er op dit moment zowel descriptieve als didactische middelen ontbreken voor expliciet partikelonderwijs. Deze middelen zouden methodes voor NT2/NVT kunnen versterken wat betreft het aanleren van een juiste toepassing van partikels, wat een belangrijk onderdeel is van een goede beheersing van het Nederlands (Van der Wouden & Caspers, 2010). Verder onderzoek naar partikels is dus nuttig voor het werk van zowel taalkundigen als van taaldocenten en hun leerlingen.

Deze scriptie richt zich in het bijzonder op het partikel *trouwens*. Ik heb ervoor gekozen dit partikel te bestuderen, omdat er nog geen literatuur is die zich specifiek richt op *trouwens* (zoals er wel literatuur bestaat over bijvoorbeeld *zeker* of *wel*, zie Van der Wouden, 2000; of Hogeweg, 2009). Zo hoop ik met deze scriptie de literatuur over partikels aan te kunnen vullen.

1.3 Het partikel *trouwens*

Trouwens is een partikel dat op verschillende zinsposities kan staan: zowel in de middenpositie als in de linker- of rechterperiferie. Dit is interessant, omdat bijvoorbeeld Degand (2011a) ervan overtuigd is dat “de syntactische positie van een linguïstische expressie een semantische bijdrage levert aan de uiting” (p. 353). Volgens haar is dat vooral van toepassing op discourse markers die op verschillende plekken binnen de uiting kunnen staan. Volgens Degand zou de positie van *trouwens* dus invloed hebben op de functie van *trouwens*. *Trouwens* heeft namelijk meerdere betekenissen, waaronder die van een ‘terechtwijzing’ (Van der Wouden & Foolen, 2011). Een voorbeeld van zo’n terechtwijzend *trouwens* is te zien in onderstaande voorbeeldzin (4). Deze vorm van *trouwens* zou volgens Van der Wouden en Foolen (2011) vaker in de middenpositie staan dan in de linker- of rechterperiferie. In §2.3 wordt hier verder op ingegaan.

(4) Dat had ik *trouwens* in ‘t vorige gesprek ook al gezegd volgens mij.

(Van der Wouden & Foolen, 2011: 319)

Ik denk dat het aannemelijk is dat voorkomens van *trouwens* die een terechtwijzing zijn, vaker dan de andere soorten *trouwens* (die worden besproken in §2.2.2) een negatie bevatten. Immers, wanneer de voorafgaande context de implicatie heeft dat A het geval is, en de spreker dat terloops wil ontkrachten, kan hij zeggen: “niet A”, met *trouwens* op een bepaalde positie in die zin. Negatie en semantiek zijn dus aan elkaar gelinkt, waarbij negatie gezien kan worden als een element dat de terechtwijzende betekenis van *trouwens* aangeeft. Een voorbeeld waarin een terechtwijzing met een negatie samengaat staat in voorbeeldzin (5).

(5) Nu is het allemaal veel minder formeel, veel relaxter – wat *trouwens* niet betekent dat er geen regels zouden zijn.

(Corpus Hedendaags Nederlands)

In deze scriptie wordt de link gelegd tussen de zinspositie en de betekenis van *trouwens*, en zal worden uitgezocht of in zinnen met een negatie (wat gezien wordt als een indicator van de terechtwijzende betekenis) *trouwens* inderdaad vaker op de middenpositie staat, zoals Van der Wouden en Foolen verwachten (2011). De eerste vraag, of er een verband is tussen zinspositie en betekenis, wordt dus gereduceerd tot de vraag of er een verband is tussen zinspositie en negatie (als indicator van een terechtwijzing). De onderzoeksvraag luidt: “Is er een relatie tussen de zinspositie en de terechtwijzende betekenis van *trouwens*?”.

1.4 Leeswijzer

Deze scriptie is als volgt opgebouwd: in hoofdstuk 2 wordt eerst de belangrijkste literatuur over partikels in het algemeen samengevat, en wordt er meer informatie gegeven over (de semantische functies van) het partikel *trouwens*. De plaatsingsmogelijkheden van partikels in de zin en de functies van negatie-elementen worden toegelicht. Het hoofdstuk sluit af met de onderzoeksvraag en hypothese. In hoofdstuk 3, de methode, wordt toegelicht hoe het onderzoek naar het verband tussen de betekenis en de zinspositie van *trouwens* is uitgevoerd, door het corpus en de criteria die gebruikt zijn te bespreken. Daarna volgen de resultaten van het onderzoek in hoofdstuk 4. Deze worden samengevat in hoofdstuk 5, de conclusie. In hoofdstuk 6, de discussie, worden de beperkingen van het onderzoek geschetst en worden er suggesties voor vervolgonderzoek gegeven. Daarna volgt de bibliografie.

2. Partikels: een algemene inleiding en een specifieke inleiding voor *trouwens*

2.1 Partikels in het algemeen

2.1.1 De verschillende definities van de term ‘partikel’

De woordsoort ‘partikel’ is bij uitstek slecht gedefinieerd (Van der Wouden, 2002), waardoor in de literatuur verschillende definities van de term ‘partikel’ terugkomen. Vandeweghe stipte in 1978 al aan dat de term ‘partikel’ gebruikt wordt voor alle onverbuigbare woorden (bijwoorden, voorzetsels, voegwoorden, en soms ook tussenwerpsels), maar dat sommige bijwoorden een duidelijker omschrijfbaar betekenis hebben dan andere (zoals *gisteren* tegenover *maar*). Volgens Vandeweghe (1978) is men in de praktijk geneigd de term ‘partikel’ vooral voor de laatste soort onverbuigbare woorden te gebruiken. Tegenwoordig worden partikels meestal nog steeds tot de bijwoorden gerekend, wat als een restcategorie kan worden beschouwd (Van der Wouden, 1999). Van der Wouden en Foolen (2011) omschrijven pragmatische partikels als “woorden (en soms combinaties van woorden) die niet bijdragen aan de propositionele inhoud van de zin, maar eerder op het niveau van de verhouding tussen spreker en hoorder en in relatie tot andere aspecten van de context fungeren” (p. 308). Met de propositionele inhoud van de zin wordt het waarheidsconditionele, beschrijvende aspect van de betekenis van een uiting bedoeld (Zimmermann, 2008).

2.1.2 Een indeling in verschillende soorten partikels

In deze paragraaf wordt de indeling in focuspartikels, modale partikels en discourse-partikels besproken. De eerste twee soorten partikels worden kort besproken, de discourse-partikels uitgebreider, aangezien *trouwens* onder de derde categorie valt en deze dus het meest van belang is voor het huidige onderzoek.

2.1.2.1 Focuspartikels

In de inleiding is al kort gesproken over de manier waarop partikels kunnen worden ingedeeld. De eerste groep partikels die kan worden onderscheiden zijn de focuspartikels, die bepaalde zinsdelen of betekenisaspecten op de voorgrond plaatsen (König, 1991), of een contrast suggereren (Van der Wouden & Caspers, 2010). Enkele voorbeelden van focuspartikels zijn *ook*, *zelfs*, *juist*, *alleen*, *maar* (‘*slechts*’), *slechts*, *al*, *reeds*, *nog*, *pas*, *eerst* etc. (Haeseryn et al., 1997). Focuspartikels zijn volgens Foolen, Van Gerrevink, Hogeweg en Prawiro-Atmodjo (2009) bijwoorden die zich zowel semantisch als syntactisch aanpassen aan de constituent. Volgens deze onderzoekers zijn de twee belangrijkste syntactische eigenschappen van focuspartikels dat ze a) voor bijna elke constituent kunnen staan, en b) op verschillende plaatsen in de zin kunnen staan, afhankelijk van op welk gedeelte de focus ligt. Hierbij is de standaardpositie de plaats links van de constituent die benadrukt wordt. Maar er zijn ook bepaalde constituenten waar het focuspartikel gewoonlijk (en soms verplicht) op volgt, zelfs als deze belangrijke informatie bevatten (Haeseryn et al., 1997). Zie hiervoor voorbeeldzinnen (6) en (7). De focuspartikels *ook* en *zelfs* kunnen vóór of ná het element komen waar ze de nadruk op leggen, wat blijkt uit voorbeeldzinnen (8) en (9).

(6) Heb je Ján *nog* gezien?

(7) Heb je *nog* Ján gezien?

(uitgesloten)

(8) Geer wilde *ook/zelfs* Kees uitnodigen.

(9) Geer wilde Kees *ook/zelfs* uitnodigen.

(Haeseryn et al., 1997: 1347)

2.1.2.2 Modale partikels

Modale partikels zijn actief op het niveau van de hele zin (Van der Wouden & Caspers, 2010) en komen voor in verschillende soorten zinnen: imperatieve zinnen, vraagzinnen, mededelende zinnen of uitroepen (Foolen, 1986). Enkele voorbeelden zijn *toch*, *dan*, *maar*, *nou*, *eens*, of *even*. De betekenis van deze partikels is vaak moeilijk te omschrijven (Van der Wouden, 2002), maar het is te zien dat modale partikels gelinkt kunnen worden aan enkele betekenisdimensies, zoals Foolen al in 1986 liet zien: “*expressief* (verbazing, irritatie), *attitudineel* (beleefdheid, vriendelijkheid), *illocutief* (de uiting wordt een verzoek, besluit, etc.), of *connectief* (de tekstverbindende functie). Wel is het zo dat deze woordjes meestal ook andere gebruiksmogelijkheden hebben (Foolen, 1986). In voorbeeldzinnen (10) tot en met (12) staan enkele voorbeelden van modale partikels.

- (10) We kunnen *toch* samen gaan?
- (11) Ik wacht wel *even*.
- (12) *Eens* kijken...

(Foolen, 2010: 44)

2.1.2.3 Discourse-partikels

Discourse-partikels vormen de belangrijkste soort partikels voor deze scriptie, aangezien *trouwens* in deze categorie kan worden ingedeeld. Deze partikels geven een relatie weer tussen de interpretatie van het segment dat ze introduceren en het vorige segment (Fraser, 1999). Van der Wouden (2009) omschrijft ze als “pragmatische operatoren die de spreker kan gebruiken om de hoorder te laten weten hoe de uiting geïnterpreteerd moet worden” (p. 154). Discourse-partikels hebben dus een gespreksorganiserende functie. Enkele mogelijke functies zijn het vragen om aandacht (13) of instemming (14), laten zien dat er geen tegenspraak mogelijk is (15), of aanduiden dat er iets wordt samengevat (16).

- (13) *Kijk*, nou moet je eens goed luisteren.
- (14) Stikstof is een gas, *hè?*
- (15) Stikstof is een gas, *hoor!*
- (16) *Kortom*, je gaat morgen niet naar dat feestje.

(Van der Wouden, 2002: 23)

Fraser (1999) houdt de interpretatie van Zwicky (1985) aan, waarin hij stelt dat discourse-partikels een aparte klasse vormen die moet worden onderscheiden van andere functiewoorden. Volgens hem staan discourse-partikels vaak aan het begin van zinnen om de conversatie voort te laten duren en hebben discourse-partikels vaak een eigen prosodie, aangezien ze dikwijls door een pauze of intonatie gescheiden zijn van de omringende context (Zwicky 1985). Schiffrin (1987) laat zien dat sommige discourse-partikels alleen de feiten van twee zinnen met elkaar verbinden (de semantische realiteit), terwijl andere discourse-partikels zinnen op pragmatisch niveau kunnen verbinden. Hiermee tracht Schiffrin duidelijk te maken dat sommige partikels op een hoger niveau (het pragmatische niveau) verbanden leggen dan andere (het semantische niveau). Ook Fraser (1999) probeert eigenschappen van discourse-partikels in kaart te brengen. Naar zijn idee hoeft een discourse-partikel niet per se een nieuw segment te introduceren door vooraan de zin te staan, maar kan een discourse-partikel ook in het midden of aan het einde van de zin staan.

De functies van discourse-partikels variëren sterk. Stede en Schmitz (1997) stellen dat de meeste discourse-partikels geen bijdrage leveren aan de propositionele inhoud van de zin, maar dat ze een pragmatische bijdrage leveren aan een zin als gespreksstructureerder. Partikels geven ruwweg aan hoe een nieuwe uiting past bij wat eerder gezegd is. Stede en

Schmitz (1997) hebben een indeling van de verschillende discoursefuncties gemaakt, waarbij ze een scheiding maken op basis van de semantiek: zij onderscheiden structurerende partikels, partikels die voor samenhang zorgen, partikels die attitudes weergeven en partikels die het gesprek soepel laten verlopen.

2.2 Over *trouwens*

Het bijwoord *trouwens* is in de literatuur volgens verschillende criteria ingedeeld, waardoor er verscheidene overlappende termen zijn. Alleen al de aanduidingen die Van der Wouden noemt zijn onder andere ‘pragmatisch partikel’ (Van der Wouden & Foolen, 2011), ‘partikelachtige’ (Van der Wouden, 2002), ‘discourse-partikel’ (Van der Wouden, 2009), ‘voegwoordelijk bijwoord’ (Van der Wouden, 2009; Foolen, 1986), en ‘zinsfinaal bijwoord’ (Van der Wouden, 2009). De Schutter en Van Hauwermeiren (1983) en Haeseryn et al. (1997) deelden *trouwens* in als een voegwoordelijk partikel. In deze scriptie wordt de aanduiding van *trouwens* als een discourse-partikel aangehouden, omdat dat de term is die gebruikt wordt in de meest gebruikte indeling van partikels.

2.2.1 *Trouwens volgens het WNT en de Van Dale*

Volgens het Woordenboek der Nederlandse taal (hierna WNT) is *trouwens* ontstaan uit het bijwoord *trouwen* dat in het Middelnederlands ‘inderdaad, op mijn woord’ betekende en als uitroep of losstaande uitspraak werd gebruikt. *Trouwen* was oorspronkelijk een verbogen naamval van het zelfstandig naamwoord *trouw* met de betekenis ‘erewoord’ (Philippa, Debrabandere, Quak, Schoonheim & Van der Sijs, 2009). Het werd in een gesprek toegepast “ter bekrachtiging van iemands antwoord of reactie door ja of neen, waarbij het de betekenis voorwaar, zeker had” (“Trouwens”, n.d.). De uitroep *wel trouwens* bij een vraag had ongeveer dezelfde betekenis als *waarachtig* (“Trouwens”, n.d.). Het werd gebruikt om een uitspraak te versterken of in te leiden. In het Middelnederlands werd *trouwen* dus veel gebruikt als tussenwerpsel. Later werd de bijwoord-vormende *-s* erbij gevoegd waardoor het meer als een bijwoord en een tussenwerpsel ter inleiding van een bepaalde uitspraak werd gebruikt (Philippa et al., 2009).

De Dikke van Dale geeft de volgende toepassingen van het voegwoordelijke bijwoord *trouwens* (‘trouwens’, 2015):

- (1) gebruikt om een verwachte tegenwerping bij voorbaat te ontzenuwen = **waarachtig, echt** – *ik kon trouwens niets anders doen*
- (2) als precisering, let wel = **overigens, immers** – *dat verwondert mij trouwens niet*
- (3) tussenwerpsel – *trouwens, ik zie niet in waarom dat niet zou kunnen*
- (4) (en) afgezien daarvan – *ik snap trouwens toch niet waar hij dat van doet*
- (5) om eens over wat anders te praten = **overigens**

De Dikke van Dale stelt dus dat er verschillende betekenissen kunnen worden toegekend aan *trouwens*. Deze betekenissen drukken een verschillende kant uit van de manier waarop *trouwens* kan worden ingezet in de communicatie, en deze betekenissen verschillen soms zo sterk dat afhankelijk van de betekenis *trouwens* verschillende synoniemen en vertalingen heeft. Deze semantische status van *trouwens* zal verder worden onderzocht in de volgende paragraaf.

2.2.2 *De semantische status van trouwens*

Over de semantiek van *trouwens* is nog niet veel geschreven. Volgens Van der Wouden en Foolen (2011) heeft *trouwens* een gespreksorganiserende functie; *trouwens* geeft aan dat er geen of weinig samenhang is met het voorafgaande discours. Dit is te zien in voorbeeldzin

(17). De tekst springt van de Russische vraag naar olie en gas naar de vraag hiernaar van andere olielanden. *Trouwens* geeft hierbij aan een nieuw (sub)onderwerp geïntroduceerd wordt (namelijk de situatie in de andere olielanden). Het is dus een gespreksstructurend partikel, en valt binnen de tweedeling van Schiffrin (1987) onder de discourse-partikels die zinnen op pragmatisch niveau kunnen verbinden.

- (17) Als de economie opnieuw instort, zal ook de vraag naar olie en gas opnieuw afnemen. En daar zit Rusland ook niet op te wachten. Alle andere olielanden *trouwens* evenmin.

(Corpus Hedendaags Nederlands)

Stede en Schmitz (2000) delen ook de ruwe Duitse en Engelse equivalenten van *trouwens* (*übrigens, also, anyway, by the way*) in als structurende partikels. Binnen die categorie hebben deze equivalenten van *trouwens* een ‘push functie’: ze geven het begin van een deelonderwerp of de terugkomst van het vorige onderwerp aan. Ook *trouwens* zelf heeft een pragmatische functie en levert geen bijdrage aan de propositionele inhoud van de zin. Daardoor kan *trouwens* ook niet de waarheidswaarden van de zin veranderen: het kan wel een zin pragmatisch incorrect doen lijken, maar niet de inhoud onwaar maken.

In het artikel ‘Pragmatische partikels in de rechterperiferie’ van Van der Wouden en Foolen (2011) noemen de auteurs dat het woord *trouwens* een stabiele functie heeft: het woord geeft aan dat de nieuwe informatie een breuk vertoont met het voorafgaande. Zij sluiten zich dus aan bij de visie van Stede en Schmitz (1997). Maar Van der Wouden en Foolen (2011) gaan specifiek in op de functie van *trouwens*: naast bovenstaande functie kan *trouwens* nog andere betekenissen hebben. Het kan een topic (her)introduceren, een terechtwijzing vormen of een toegeving zijn. Deze drie betekenissen van *trouwens* liggen dicht bij elkaar en zijn vaak lastig te onderscheiden. Ze zijn te zien in onderstaande voorbeeldzinnen.

- (18) *Trouwens* jij moest mij nog iets vertellen over die husky of niet?
(19) Dat had ik *trouwens* in ‘t vorige gesprek ook al gezegd volgens mij.
(20) Ja we hebben ook wel heel veel ruzie gemaakt hoor *trouwens*.

(Van der Wouden & Foolen, 2011: 319)

Omdat het vaak niet meteen duidelijk is welke van de drie betekenissen *trouwens* vervult, is het nuttig om te bedenken hoe elke betekenis van *trouwens* geparafraseerd kan worden. Fischer (1998) gebruikt deze methode ook als test-frame om de verschillende betekenissen van andere partikels bloot te leggen. Voor deze scriptie zijn enkele parafrases van *trouwens* vastgelegd, die kunnen dienen als extra criteria om de gebruiksvormen van *trouwens* te herkennen. Wanneer er duidelijke verschillen in de mogelijke parafrases zijn en sommige parafrases alleen gebruikt kunnen worden voor één bepaalde soort *trouwens*, kan zo deze soort *trouwens* met eraan gekoppelde functie worden herkend.

De eerste soort *trouwens* vormt een topic(her)introdactie: het legt extra nadruk op de breuk tussen het voorafgaande en het nieuwe gespreksonderwerp. Deze categorie kan worden geparafraseerd door uitingen als *overigens, daarbij, bovendien* of *verder*. Voorbeeldzin (18) wordt bijvoorbeeld geparafraseerd door de zin: “*Daarbij*, jij moest mij nog iets vertellen over die husky of niet?”.

De tweede soort *trouwens* vormt een terechtwijzing. Deze vorm sluit aan bij de eerste omschrijving van de Dikke van Dale “gebruikt om een verwachte tegenwerping bij voorbaat te ontzenuwen = *waarachtig, echt*” (“*trouwens*”, 2015). Wanneer dit partikel zo gebruikt wordt, leidt dat tot de herroeping van het verbeterde element. Als dat niet gebeurt, blijft de

oude en verkeerde informatie actief. Om de terechtwijzende vorm van *trouwens* te parafaseren kan men correctieve woorden gebruiken, zoals *let wel, ik wijs je erop dat, toch, eigenlijk, waarachtig, echt* of *wel* (correctief gebruikt; Hogeweg, 2009). Welke uiting het geschiktst is, verschilt per zin. Ook is het om een goedlopende zin te maken soms nodig de zinsvolgorde te veranderen. Bij vervanging van *trouwens* luidt voorbeeldzin (19) bijvoorbeeld: “Dat had ik *toch* in ‘t vorige gesprek ook al gezegd volgens mij”.

Het valt mij op hoe vaak deze terechtwijzende vorm van *trouwens* gecombineerd wordt met een negatie. Aan deze eigenschap is deze vorm van *trouwens* grofweg te herkennen. Enkele voorbeelden van deze eigenschap staan in onderstaande zinnen. In §2.4 wordt verder ingegaan op negatie.

- (21) *Trouwens*, volgens mij vallen jullie helemaal niet op mannen.
- (22) Hij zag ze *trouwens* niet vaak.
- (23) Het is ook niet te eten *trouwens*.

(Corpus Hedendaags Nederlands)

De derde functie van *trouwens* is een toegeevende vorm. Het concessieve *toch* (Zeevat, 2000) of *zeker* (Van der Wouden, 2000) of de uitingen *eigenlijk, toegegeven* of *ik geef toe dat* zijn manieren om dit type *trouwens* te vervangen. Voorbeeldzin (20) wordt dan bijvoorbeeld: “Ja, ik geef toe dat we ook wel heel veel ruzie hebben gemaakt hoor”.

2.3 Plaatsingsmogelijkheden van partikels, specifiek van *trouwens*

Sommige partikels kunnen slechts op één plek in de zin staan, terwijl andere partikels ook op andere posities kunnen voorkomen, zonder dat de betekenis van de zin verandert.

Wetenschappers hebben deze verschillende posities geclassificeerd en maken onderscheid tussen drie verschillende locaties waar een partikel kan staan: in de linkerperiferie, de middenpositie, en de rechterperiferie. Tussen deze drie categorieën kan soms weer onderscheid gemaakt worden tussen twee zinsgedeeltes. Ik zal dit hieronder met een voorbeeld duidelijk maken.

Deze paragraaf volgt de visie van Van der Wouden (2006), die op zijn beurt het beschrijvend model van Haeseryn et al. (1997) gebruikt. Dit model over de zinsvolgorde gaat uit van mededelende hoofdzinnen en onderscheidt zeven zinsplaatsen. Deze zeven plaatsen zijn op te splitsen in twee polen en vijf overige zinsplaatsen. De eerste pool wordt gevuld door de persoonsvorm, de tweede door de overige werkwoorden. De overige zinsplaatsen zijn gedefinieerd ten opzichte van de twee polen. In Tabel 1 is te zien hoe de zinsplaatsen kunnen worden onderscheiden (Haeseryn et al., 1997, p. 1229). Van der Wouden (2006) concludeert dat partikels op vrijwel alle zinsplaatsen die Haeseryn et al. (1997) onderscheiden kunnen voorkomen.

Tabel 1

De Zinsplaatsen in de Mededelende Hoofdzin volgens de ANS.

Linkerperiferie		Middenpositie			Rechterperiferie	
aanloop	eerste zinsplaats	eerste pool	Middenstuk	tweede pool	laatste zinsplaats	uitloop
<i>Z'n broer,</i>	<i>die</i>	<i>heeft</i>	<i>altijd al graag een glas bier</i>	<i>gedronken.</i>	-	-
-	<i>Hij</i>	<i>zou</i>	<i>zich steeds weer</i>	<i>verzetten</i>	<i>tegen een dergelijk voorstel,</i>	<i>die kerel.</i>

Binnen de linkerperiferie maakt men onderscheid tussen de aanloop en de eerste zinsplaats. Een zinsdeel dat in de aanloop staat, maakt niet echt deel uit van de zin (Van der Wouden, 2006). In een zin die begint met een aanloop staat meestal een verwijzwoord dat het verband legt met het element in de aanloop. Dit element is dan vaak door een korte pauze, die vaak wordt aangegeven met een komma, gescheiden van de rest van de zin (Haeseryn et al., 1997). Een voorbeeld van een zin waarin de aanloop gevuld is, staat in de bovenste regel van Tabel 1. In en rond de aanloop kunnen ook partikels staan. De eerste zinsplaats volgt na de aanloop en wordt meestal niet door één partikel gevuld, maar door partikels die bij een zinsdeel horen en die samen met dat eerste zinsdeel op deze plaats voorkomen (Van der Wouden, 2006). Wat betreft de functie van de linkerperiferie volgt Degand (2011b) het idee van Fischer (2002) dat de linkerperiferie de plek is voor opkomend discours. Daar zouden coherentierelaties gemarkeerd worden en beurtwisselingen worden aangegeven. Zimmermann (2008) stelt dat in de linkerperiferie de semantische link tussen de propositionele inhoud van een zin en de expressieve aspecten zoals sprekersattitudes, discoursestructuur etc. wordt gelegd.

In het middenstuk kunnen (vooral modale) partikels op verschillende plaatsen voorkomen. Deze partikels hebben dan een voorkeur om te staan op de grens tussen oude en nieuwe informatie (Van der Wouden, 2006).

Binnen de rechterperiferie kunnen twee posities worden onderscheiden: de laatste zinsplaats, die direct volgt op de tweede pool, en de uitloop. Het onderscheid tussen deze twee posities kan gemaakt worden aan de hand van de semantiek: elementen die op de laatste zinsplaats staan horen bij de eigenlijke zin, terwijl elementen die in de uitloop staan niet zijn opgenomen in de eigenlijke zin (Haeseryn et al., 1997). Op die plaats staan elementen die een lossere band met de zin hebben. Op de laatste zinsplaats komen zelden partikels voor, de uitloop wordt vaker gevuld met partikels. Deze partikels worden vaak door komma-intonatie van de eigenlijke zin gescheiden (Van der Wouden, 2009). Partikels kunnen door verschillende redenen in de rechterperiferie voorkomen (Van der Wouden & Foolen, 2011). Vooral discourse-partikels staan vaak in de rechterperiferie, maar er kunnen ook modale partikels of focuspartikels staan. De functie van de rechterperiferie is dat het de plek is waar volgens Degand (2011b) “de spreker commentaar kan leveren op de pas geleverde boodschap, maar ook de beurt aan de hoorder geven en/of op een andere manier met de hoorder rekening houden” (p.337, cf. Brinton, 1996). Volgens Degand is dit dus een plek waar gesprekspartners de structuur van de conversatie bepalen.

Trouwens kan zich bevinden in zowel de middenpositie, als in de linker- en rechterperiferie. Dit blijkt uit de voorbeeldzinnen van Van der Wouden en Foolen (2011) die in de vorige paragraaf al genoemd zijn, en een aantal nieuwe voorbeeldzinnen.

Ten eerste kan *trouwens* in de linkerperiferie staan; het partikel staat dan in de aanloop en wordt gevolgd door een korte pauze, vaak aangegeven met een komma. Zie voorbeeldzin (24). Ten tweede kan *trouwens* in het middenstuk op verschillende plaatsen voorkomen, zoals geïllustreerd is door Van der Wouden (2011) in voorbeeldzinnen (25) en (26). Ten derde kan *trouwens* zich ook in de rechterperiferie bevinden: dan staat *trouwens* meestal in de uitloop (Van der Wouden, 2009). In deze positie kan *trouwens* volgen na een komma-intonatie, maar dat is niet verplicht. Zie voorbeeldzin (27).

- (24) *Trouwens*, we hadden daar geen tijd meer voor.
 - (25) Ik zou *trouwens* weleens willen weten waar dat woord staat.
 - (26) Ik zou weleens willen weten waar dat woord *trouwens* staat.
 - (27) Ik ga misschien ook nog wel even bellen van de week *trouwens*.
- (Van der Wouden, 2009: 144)

Of *trouwens* in de linkerpositie of in het middenveld staat is te bepalen door naar de positie ten opzichte van de eerste pool (de persoonsvorm) te kijken: staat *trouwens* vóór de eerste pool, dan behoort deze tot de linkerperiferie, staat *trouwens* achter de eerste pool, dan staat deze in de middenpositie. Om het onderscheid te maken tussen de middenpositie en de rechterperiferie kijkt men naar de tweede pool (de overige werkwoorden in de zin). Wanneer *trouwens* vóór de tweede pool staat, staat deze nog in de middenpositie, wanneer *trouwens* achter de tweede pool staat, bevindt het woord zich in de rechterperiferie. Niet alle zinnen hebben echter een tweede pool, zoals te zien is in voorbeeldzin (28). Haeseryn et al. (1997) melden hierover dat “in zulke zinnen alleen een zelfstandig werkwoord voor komt (als persoonsvorm) zonder dat daar een werkwoordelijke aanvulling bij staat. Alleen de eerste pool is hier dus gerealiseerd. Toch behandelen we ter wille van de generalisatie bij de beschrijving ook dergelijke zinnen als zinnen met twee polen (waarbij de tweede pool dus concreet niet ingevuld is)” (p. 1226). Het is dus toch mogelijk de plaatsing van *trouwens* in dit soort zinnen vast te stellen; *trouwens* staat hier op de middenpositie, omdat de zin nog wordt vervolgd.

- (28) Ik noem mezelf *trouwens* ook nooit lesbisch.
(Corpus Hedendaags Nederlands)

2.4 Negatie

In deze paragraaf wordt aandacht besteed aan negatie; het zinsaspect dat in het onderzoek gebruikt wordt om de terechtwijzende betekenis van *trouwens* te selecteren. Het is belangrijk om te benadrukken dat negatie niet alleen gevormd kan worden door *niet*. Negaties kunnen volgens Haeseryn et al. (1997) “expliciet uitgedrukt worden door het bijwoord van ontkenning *niet* te gebruiken” (p. 1646). Daarnaast spreken we van een impliciete ontkenning “in die gevallen waarin het bijwoord *niet* met andere woorden versmolten is tot woorden die een negatief betekenselement hebben” (p. 1646). In Tabel 2 staat een overzicht van de belangrijkste negatie-elementen, aangepast overgenomen uit de ANS (Haeseryn et al., 1997, p. 1647).

Tabel 2

Overzicht van de Belangrijkste Negatie-elementen.

Expliciet	Impliciet
(bepaald/ volstrekt/ absoluut/ helemaal) niet	evenmin, net zo min, geen, nergens, niemand, niets, niks, nimmer, noch, noch-noch, nooit

De meeste voorkomens van *niet* zijn expliciete negaties, maar er zijn ook voorkomens die een andere rol hebben. Van der Wouden (1998) heeft commentaar gegeven op de vernieuwde ANS (Haeseryn et al., 1997) en stipt een functie aan van *niet* die volgens hem niet wordt behandeld in de ANS: *niet* kan fungeren als een modaal partikel in vragen zoals (29). Hier vraagt *niet* “juist expliciet naar bevestiging van een suppositie” (Van der Wouden, 1998, p. 6). *Niet* heeft deze functie ook in zin (30).

- (29) Ben jij *niet* Sjoukje van der Wal?
(30) Wil jij *niet* even bier voor ons halen?
(Van der Wouden, 1998: 6)

Negatie wordt in het huidige onderzoek gebruikt om de terechtwijzende betekenis van *trouwens* te selecteren. Negatie is een goede indicator voor deze functie, omdat het tegenwerpende *trouwens* gebruikt wordt om in te leiden dat iemand het ergens niet mee eens

is. Wanneer men dat wil aangeven in het gesprek, is het logisch te verwachten dat men een negatie-element gebruikt om te laten zien dat het voorafgaande niet klopt. Daarna vervolgt de spreker de zin met nieuwe informatie, die volgens hem wel correct is. Een voorbeeld van een terechtwijzend voorkomen van *trouwens* dat wordt aangegeven door *niet* staat in zin (31).

- (31) Daar gaat het *trouwens* niet om.
(Corpus Hedendaags Nederlands)

2.4 Onderzoeksvraag en hypothese

In deze scriptie wordt de volgende vraag beantwoord: “is er een relatie tussen de zinspositie en de terechtwijzende betekenis van *trouwens*?”. Om de terechtwijzende betekenis te selecteren wordt er gekeken of er een negatie-element in de zin staat. Deze elementen zijn semantisch gelinkt aan de terechtwijzende betekenis van *trouwens*: *trouwens* gecombineerd met een negatie-element wordt gezien als een terechtwijzend voorkomen van *trouwens*, *trouwens* zonder gecombineerd negatie-element wordt gezien als een topic(her)introducerend of een toegevend voorkomen van *trouwens*.

De hypothese is dat *trouwens* in zinnen met een negatie vaker in de middenpositie staat dan dat *trouwens* in zinnen zonder negatie op de middenpositie staat. Deze hypothese is gebaseerd op het idee dat *trouwens* gecombineerd met een negatie vaak een terechtwijzende vorm van *trouwens* is. Van der Wouden en Foolen (2011) verwachten dat deze vorm vaker op de middenpositie staat. De hypothese wordt ondersteund door de visie van de auteurs dat “variabele plaatsing vaak mogelijk is en dat de door de spreker gekozen feitelijke plaatsing door meerdere factoren beïnvloed wordt” (p. 311).

3. Methode

De onderzoeksvraag (“is er een relatie tussen de zinspositie en de terechtwijzende betekenis van *trouwens*?”) werd beantwoord door het uitvoeren van een corpusonderzoek. In dit onderzoek werden voorbeeldzinnen uit het Corpus Hedendaags Nederlands (hierna CHN) geanalyseerd.

3.1 Het Corpus Hedendaags Nederlands

Er werd gebruik gemaakt van het CHN, en niet van bijvoorbeeld het Corpus Gesproken Nederlands (hierna CGN), omdat het CHN geschreven taal bevat, in tegenstelling tot het CGN. In dit onderzoek werd juist geen gesproken taal geanalyseerd, omdat in gesproken taal de intonatie van discourse-markers ook een grote rol speelt: deze invloed werd in dit onderzoek buiten beschouwing gelaten. Een andere reden voor de keuze voor het CHN is dat met behulp van dit corpus op onderstaande punten kon worden gefilterd, waardoor er een specifiek aantal voorkomens van *trouwens* uit het corpus kon worden gehaald. Wanneer men in het CHN op *trouwens* zoekt zonder van filters gebruik te maken, resulteert dat in 37.115 hits. Omdat dit een te groot aantal is om te analyseren voor deze scriptie, was het nodig deze hits in te perken. Wanneer dat systematisch gebeurt zijn er minder variabelen die alternatieve verklaringen voor resultaten kunnen vormen, en kan met grotere zekerheid een juist antwoord op de onderzoeksvraag gevonden worden.

Het CHN werd gefilterd op de volgende punten:

1. Taalvariant;
2. Medium;
3. Tijdsperiode.

De taalvariant die werd bekeken is enkel Nederlands gesproken in Nederland. Zo spelen mogelijke verschillen in het gebruik van *trouwens* tussen deze taalvariant en de varianten van het Nederlands gesproken in Vlaanderen, Suriname en op de Nederlandse Antillen geen rol. Het medium dat werd onderzocht zijn kranten. Hierop werd gefilterd om variatie in de schrijfstijl zo veel mogelijk uit te sluiten. De tijdsperiode waarop gesorteerd werd, loopt van 2010-2015. Zo werd enkel het hedendaagse gebruik van *trouwens* bestudeerd.

De combinatie van deze drie criteria leidt ertoe dat alleen fragmenten uit het NRC Handelsblad werden meegenomen in de analyses. Dit is de enige Nederlandse krant waarvan fragmenten na 2010 zijn opgenomen in het corpus. Deze fragmenten lopen tot en met 2013. Voor de NRC hebben veel verschillende auteurs nieuwsberichten, columns, recensies etc. geschreven, waardoor het te verwachten is dat er voldoende variatie is in de artikelen en schrijfstijlen om een niet te eenduidig beeld van *trouwens* te schetsen.

3.2 Criteria voor de indeling op zinspositie en negatie

Wanneer men in het CHN zoekt op de woordvorm of het lemma *trouwens*, gefilterd op bovenstaande punten, resulteert dat in 1741 resultaten. Deze hits werden doorlopen en ingedeeld op positie (middenpositie, linker- en rechterperiferie) en negatie (wel of geen). Door negatie te gebruiken als een manier om semantiek vast te stellen, kunnen de data gerichter worden bekeken. Zo wordt het begrip ‘semantiek’ geoperationaliseerd en preciezer gemaakt, en wordt in het bijzonder het begrip ‘terechtwijzing’ vormgegeven.

Voor dit onderzoek werd onderscheid gemaakt tussen de linkerperiferie, de middenpositie en de rechterperiferie, die zijn omschreven in §2.3. Hiervoor is gekozen omdat

een grof onderscheid genoeg informatie biedt om de onderzoeksvraag te beantwoorden. In §2.3 staan de criteria die worden aangehouden om te bepalen in welke positie *trouwens* staat. Het criterium dat werd gebruikt om te bepalen of er wel of geen negatie in de zin staat is kort te beschrijven: zinnen waarin woorden zoals *niet*, *noch* etc. voorkomen werden door mij beschouwd als negatief. Zie Tabel 2 voor een overzicht van alle elementen die door mij als negatie werden gerekend. Wanneer geen van deze elementen in dezelfde hoofd- of bijzin voorkwam als *trouwens*, of als een negatie-element als een modaal partikel werd gebruikt, werd de zin ingedeeld in de categorie ‘zinnen zonder negatie-element’. Alhoewel er reden is om aan te nemen dat deze manier van classificeren nauwkeurig is, is het ook een grove manier van classificeren. Dit kan mogelijk geleid hebben tot gevaren voor de validiteit van dit onderzoek. Hieraan zal aandacht worden besteed in de discussie.

De voorkomens van *trouwens* werden geïnclassificeerd in een Excel-bestand. Vervolgens werden de data in SPSS overgezet en werd met behulp van een chi-kwadraattoets gekeken of er een verband is tussen de zinspositie van *trouwens* en de aanwezigheid van een negatie-element in de zin. Zo kon worden gekeken of het percentage van voorkomens van *trouwens* in de middenpositie naar verhouding hoger is wanneer er een negatie in de zin staat dan wanneer er geen negatie staat - in vergelijking tot de andere zinsposities.

3.3 Criteria voor de te behandelen zinnen

De 1741 zinnen die werden doorlopen moesten aan een aantal criteria voldoen om te kunnen worden gecategoriseerd.

Allereerst moesten de zinnen die worden behandeld (mededelende) hoofdzinnen zijn. Hiervoor is gekozen omdat zo het beschrijvende model van de zinsposities van Haeseryn et al. (1997) goed kon worden gevolgd. Vraagzinnen werden dus niet meegenomen in het onderzoek. Zij zouden problematisch zijn om te categoriseren, aangezien dankzij de optredende inversie de eerste pool verschuift naar links, vóór de linkerperiferie. Hierdoor is het niet meer mogelijk het model van Haeseryn et al. (1997) aan te houden.

Zinnen waarin de tweede pool niet concreet is ingevuld zijn wel meegenomen in het onderzoek. Hiervoor is gekozen omdat Haeseryn et al. (1997) zulke zinnen ter wille van de generalisatie beschouwen als standaardzinnen met twee polen, die volgens hun model in Tabel 1 kunnen worden ingedeeld. Dit is wel een beperkende factor in het onderzoek, omdat *trouwens* in deze zinnen nooit in de rechterperiferie kan voorkomen en zo minder voorkomens in die positie konden worden gecategoriseerd. Dit zorgt voor een mogelijke vertekening van de dataset. In de discussie wordt hier verder bij stilgestaan.

Zinnen die beginnen met een betrekkelijk voornaamwoord zoals *die*, *dat*, *wat*, of met een voornaamwoordelijk bijwoord zoals *waarvan*, *waardoor*, *waarmee*, *waarover*, *waaraan* of *waaruit* werden niet meegenomen in de analyse. Hiervoor is gekozen omdat na deze woorden zinnen vaak een afwijkende volgorde hebben. Hierdoor kon de zinspositie van *trouwens* niet goed worden vastgesteld, en kon geen juiste vergelijking worden gemaakt met de voorkomens van *trouwens* in zinnen die wel de zinsvolgorde van mededelende hoofdzinnen volgen. Zinnen die beginnen met de aanwijzende voornaamwoorden *die*, *dat* of *wat* zijn wel meegenomen in de analyse. In voorbeeldzinnen (32) en (33) staan twee voorbeelden van zinnen die niet zijn meegenomen in de analyse.

- (32) Een wens die *trouwens* in toenemende mate wederzijds is.
- (33) Mensen betalen dan juist om wél oud werk te horen, een verwachting waarmee sommige artiesten – zoals Bob Dylan – het *trouwens* knap moeilijk hebben.

(Corpus Hedendaags Nederlands)

Ook zinnen die worden ingeleid door een onderschikkend voegwoord van vergelijking, zoals bijvoorbeeld *zoals* of *alsof*, zijn niet geanalyseerd. In deze zinnen is de eerste pool verder naar achteren geschoven, zoals in voorbeeldzinnen (34) en (35). Daardoor kon niet goed aan de hand van het schema van Haeseryn et al. (1997) worden bepaald waar *trouwens* staat ten opzichte van de eerste en tweede pool.

- (34) Nu wel, zoals ze *trouwens* ook veel andere economische en politieke moeilijkheden kennen.
- (35) We leven bandelozer dan ooit, maar ons sterven kan opeens niet ‘waardig’ genoeg zijn – alsof ziekte, verdriet en eenzaamheid *trouwens* ónwaardig zouden zijn.

(Corpus Hedendaags Nederlands)

Ook is ervoor gekozen om zinnen zonder persoonsvorm niet mee te nemen in de analyse. Dit soort zinnen zijn vaak verkorte versies van uitgebreide zinnen, die men kan opmaken uit de context. Zo is voorbeeldzin (36) de verkorte versie van (37), maar het is onzeker of de schrijver *trouwens* in deze complete zin ook op dezelfde plek had gezet, waardoor het lastig is te definiëren of *trouwens* in de middenpositie of in de linker- of rechterperiferie staat. Een tweede reden om dit soort zinnen niet mee te nemen in het onderzoek is dat het hierbij niet altijd duidelijk hoeft te zijn of er wel of geen negatie in de uitgebreide versie van de zin moet staan. De combinatie van deze twee punten maakte het erg lastig dit soort zinnen te classificeren op zinspositie en negatie.

- (36) Net als bondskanselier Merkel *trouwens*.
- (37) Net als bondskanselier Merkel (*trouwens*) niet wenst op haar vrouw-zijn te worden beoordeeld (*trouwens*).

(Corpus Hedendaags Nederlands)

Daarnaast zijn er ook voorkomens van *trouwens* die in te delen zijn als tussenwerpsel, zoals te zien in voorbeeldzin (38). Aangezien *trouwens* hier door twee komma's is gescheiden van de eigenlijke zin, valt dit woord erbuiten. Hierom werden dit soort voorkomens niet meegenomen in het onderzoek. Wanneer *trouwens* in de linker- of rechterperiferie staat en wordt gescheiden van de zin door een komma, werd dit voorkomen wel meegerekend, omdat het gebruikelijk is de plaatsing zo aan te geven (zie §2.3). Een voorbeeld hiervan staat in zin (39).

- (38) Of ‘uitleg’, *trouwens*, want ook dat staat op de lijst.
- (39) *Trouwens*, dat geldt niet alleen voor het ziekenhuis bij mij om de hoek.

(Corpus Hedendaags Nederlands)

In voorbeeldzinnen (40) en (41) is iets soortgelijks aan de hand. In deze zinnen wordt *trouwens* in combinatie met een paar andere woorden gescheiden van de rest van de zin door een of twee komma('s). *Trouwens* is dus geen tussenwerpsel, aangezien het samen met andere woorden voorkomt, maar doet daar wel aan denken. Omdat deze zinsdelen gescheiden zijn van de rest van de zin, en ook geen persoonsvormen hebben, werden deze zinnen niet meegenomen in het onderzoek.

- (40) De melkboer heette melkboer, op school kreeg je klappen, thuis *trouwens* ook, en op de kermis ging men op de vuist.

- (41) Feit is dat het de tegenstanders alleen kan gaan om de bezuiniging voor 2011 waartoe al voor de zomer is besloten, in overleg met de Tweede Kamer *trouwens*.

(Corpus Hedendaags Nederlands)

Ten slotte valt op te merken dat enkele zinnen in het CHN niet juist zijn overgenomen van hun bron; de zinsvolgorde is onjuist of de leestekens staan op verkeerde plekken. Omdat het op deze manier lastig is zeker te zijn van de zinsvolgorde zoals bedoeld door de auteur, zijn deze zinnen uitgesloten van de analyse.

Van de 1741 bekeken zinnen uit het CHN zijn op basis van bovengenoemde criteria 1154 zinnen geselecteerd om te worden gecategoriseerd.

4. Resultaten

4.1 De verdeling van *trouwens* over de zinsposities

Uit de geanalyseerde zinnen bleek dat het partikel *trouwens* opvallend vaker in de middenpositie is aangetroffen (970 voorkomens, 84.1%) dan in de linkerperiferie (125 voorkomens, 10.8%) of in de rechterperiferie (59 voorkomens, 5.1%). Om na te gaan of *trouwens* naar verhouding significant onevenredig verdeeld was over de drie posities (1/3 in de linkerperiferie; 1/3 in de middenpositie; 1/3 in de rechterperiferie zou evenredig zijn) is een chi-kwadraattoets uitgevoerd. Hieruit bleek dat de positie van *trouwens* inderdaad significant onevenredig verdeeld was over de zinnen, $X^2(2, N = 1154) = 1341.68; p < .001$.

4.2 De samenhang tussen de zinspositie van *trouwens* en negatie

Vervolgens is nagegaan in hoeverre er een mogelijke samenhang was tussen de positie van *trouwens* in de zin en de aanwezigheid van een negatie. In Tabel 3 wordt de absolute en procentuele verdeling van het woord *trouwens* per categorie weergegeven, uitgesplitst naar positie en negatie-element.

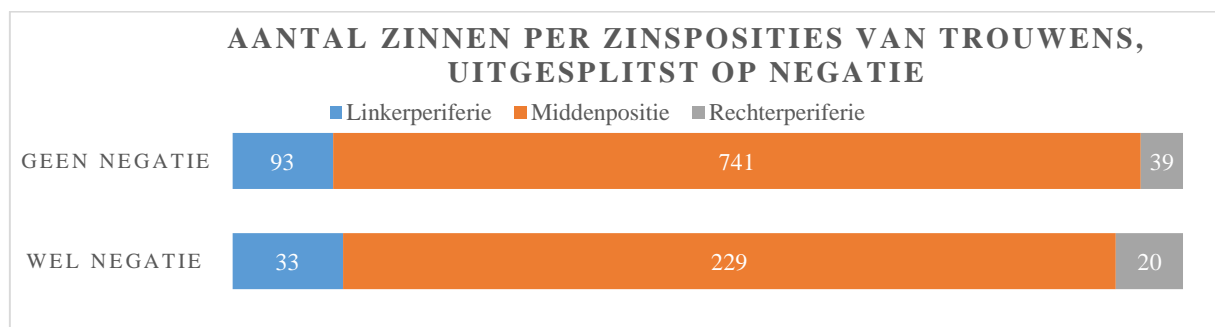
Tabel 3

Zinnen per Categorie, Uitgesplitst voor Positie en Wel of Geen Negatie-element, in Aantallen en Procenten van het Totaal (N=1154).

	Wel negatie	Geen negatie	Totaal
Linkerperiferie	33 (11.7%)	92 (10.6%)	125 (10.8%)
Middenpositie	229 (81.2%)	741 (85.0%)	970 (84.1%)
Rechterperiferie	20 (7.1%)	39 (4.5%)	59 (5.1%)
Totaal	282 (100%)	872 (100%)	1154 (100%)

Om te kijken of de zinspositie van *trouwens* afhankelijk is van een negatie-element in de zin, is er een chi-kwadraattoets uitgevoerd. Hieruit bleek dat de positie van *trouwens* niet afhankelijk was van de aanwezigheid van een negatie-element, $X^2(2, N = 1154) = 3,482; p = .18$. *Trouwens* is dus verhoudingsgewijs op dezelfde wijze verdeeld over de verschillende zinsposities in zinnen met een negatie-element als zinnen zonder een negatie-element.

In Figuur 1 is het aantal zinnen per zinsposities van *trouwens* te zien, uitgesplitst voor wel of geen negatie. In deze figuur is te zien hoe de verdeling van *trouwens* over de drie zinsposities nagenoeg gelijk is voor de zinnen die geen negatie bevatten als voor de zinnen die wel een negatie bevatten.



Figuur 1. Aantal zinnen per zinsposities van *trouwens*, uitgesplitst op negatie (N = 1154).

Tot slot werd nagegaan of de aantallen zinnen per categorie verschilden wanneer de linker- en rechterperiferie werden samengevoegd tot één categorie. Deze aantallen en percentages staan

in Tabel 4. Dit is gedaan omdat voor het beantwoorden van de onderzoeksvraag feitelijk het verschil tussen de middenpositie en de overige posities van belang is. Het onderscheid tussen de linker- en rechterperiferie is gelet op de vraagstelling niet van belang.

Tabel 4

Zinnen per Categorie, Uitgesplitst voor Positie en Wel of Geen Negatie-element, Wanneer de Linker- en Rechterperiferie zijn Samengevoegd, in Aantallen en Procenten van het Totaal (N=1154).

	<i>Wel negatie</i>	<i>Geen negatie</i>	<i>Totaal</i>
<i>Linker- en rechterperiferie</i>	53 (18.8%)	131 (15.0%)	184 (15.9%)
<i>Middenpositie</i>	229 (81.2%)	741 (85.0%)	970 (84.1%)
<i>Totaal</i>	282 (100%)	872 (100%)	1154 (100%)

Ook wanneer de categorieën linker-en rechterperiferie worden samengevoegd kan met een chi-kwadraattoets worden gekeken of negatie samenhangt met de zinspositie van *trouwens*. Hieruit bleek dat wanneer de linker- en rechterperiferie als één categorie werden gezien, de positie van *trouwens* nog steeds niet afhankelijk was van de aanwezigheid van een negatie-element, $X^2(1, N = 1154) = 2.26; p = .13$.

5. Conclusie

In dit onderzoek is getracht de onderzoeksvraag “is er een relatie tussen de zinspositie en de terechtwijzende betekenis van *trouwens*?” te beantwoorden. Om antwoord te geven op deze vraag zijn 1154 zinnen uit het Corpus Hedendaags Nederlands ingedeeld aan de hand van de criteria ‘zinspositie’ (linkerperiferie, middenpositie, rechterperiferie) en ‘negatie-element’ (wel of geen). Dit laatste criterium werd gebruikt als een manier om de terechtwijzende betekenis van *trouwens* vast te stellen.

Eerst is gekeken of het aantal voorkomens van *trouwens* evenredig verdeeld was over de verschillende zinsposities. Uit een chi-kwadraattoets bleek dat dat niet zo was; *trouwens* kwam vaker in het midden voor dan op de overige posities. Een reden hiervoor kan zijn dat wanneer *trouwens* in de middenpositie staat, de zin vaak soepeler loopt doordat er geen extra komma-intonatie nodig is, zoals wanneer *trouwens* in de linker- of rechterperiferie staat. In krantenartikelen, waar de in dit onderzoek geanalyseerde voorkomens van *trouwens* uit afkomstig waren, kan dit een belangrijk aandachtspunt zijn.

Met behulp van enkele chi-kwadraattoetsen kon vervolgens gekeken worden of er een verband was tussen de criteria ‘positie’ en ‘functie’. Hieruit kwam naar voren dat het verband niet significant was. *Trouwens* bleek altijd vaker in de middenpositie te staan dan in de linker- of rechterperiferie, ongeacht of er een negatie in de zin stond. Hieruit kan de conclusie getrokken worden dat met dit onderzoek geen verband is aangetoond tussen de zinspositie en de terechtwijzende functie van *trouwens*. De hypothese dat *trouwens* in zinnen met een negatie vaker in de middenpositie staat dan *trouwens* in zinnen zonder negatie is niet uitgekomen. Deze hypothese was gebaseerd op de verwachting van Van der Wouden en Foolen (2011) dat de terechtwijzende vorm van *trouwens* vaker dan de andere vormen op de middenpositie staat. Wanneer die terechtwijzende vorm wordt vastgelegd met behulp van negatie blijkt deze hypothese onjuist te zijn. Mijn resultaten komen dus niet overeen met de resultaten die Van der Wouden en Foolen (2011) zouden verwachten.

6. Discussie

6.1 Kanttekeningen bij het onderzoek

De lezer moet bij dit onderzoek met enkele kanttekeningen rekening houden. Zo is het onderzoek gebaseerd op 1154 voorkomens van *trouwens*, wat uiteraard een grote, maar niet uitputtende hoeveelheid voorkomens uit het CHN is. Om deze voorkomens te selecteren zijn 1741 zinnen uit het CHN bekeken. De 587 zinnen die niet zijn gecategoriseerd weken af van het standaardmodel dat bij de indeling gebruikt werd. De meeste van deze zinnen waren zinnen waarbij de persoonsvorm ontbrak, zoals voorbeeldzin (42). Dit soort zinnen kwamen opvallend vaak voor in combinatie met *ook*, waarvan een voorbeeld is te zien in zin (43). Wellicht als deze zinnen ook gecategoriseerd waren (bijvoorbeeld met behulp van een ander model), waren de uitkomsten anders geweest.

(42) Heerlijk bed *trouwens*.

(43) Die in de Donald Duck *trouwens* ook.

(Corpus Hedendaags Nederlands)

Een tweede punt is dat zinnen waarin de tweede pool niet concreet is ingevuld, zoals voorbeeldzin (44), wel zijn meegenomen in het onderzoek. Hiervoor is gekozen omdat Haeseryn et al. (1997) zulke zinnen ter wille van generalisatie beschouwen als standaardzinnen met twee polen, die volgens hun model in Tabel 1 kunnen worden ingedeeld. Dit resulteert wel in een beperkende factor in het onderzoek, omdat *trouwens* in deze zinnen nooit in de rechterperiferie kan staan, maar alleen in de linkerperiferie of de middenpositie. Dit heeft als gevolg dat het percentage voorkomens van *trouwens* dat in de rechterperiferie staat kleiner is dan het percentage was geweest wanneer zinnen waarin de tweede pool niet concreet is ingevuld waren uitgesloten van de categorisatie. Hierdoor is zorgvuldigheid en terughoudendheid geboden bij het interpreteren van de resultaten van deze scriptie. Vervolgonderzoek zal moeten aantonen of er inderdaad geen verband bestaat tussen de positie en de terechtwijzende functie van het partikel *trouwens*.

(44) Ik noem mezelf *trouwens* ook nooit lesbisch.

(Corpus Hedendaags Nederlands)

Een andere reden waarom mijn resultaten niet overeenkomen met de resultaten die Van der Wouden en Foolen (2011) verwachten zou kunnen zijn dat in dit onderzoek de terechtwijzende betekenis van *trouwens* is vastgesteld door te kijken naar aanwezige negatie-elementen in de zin. Wellicht is negatie een te grof criterium om de terechtwijzende betekenis van *trouwens* vast te stellen, en kunnen negatie en de terechtwijzende betekenis niet altijd aan elkaar gelijk worden gesteld; in een zin zou een negatie kunnen staan die geen terechtwijzing indiceert, of *trouwens* zou de terechtwijzende functie kunnen hebben zonder dat er een negatie in de zin staat. Doordat op deze manier de resultaten vertekend kunnen zijn, is dat een mogelijke reden dat er geen verband is gevonden tussen positie en functie. Vervolgonderzoek naar de positie en de functie van het partikel *trouwens* zou er goed aan doen de functie niet enkel vast te stellen op basis van de aanwezigheid van een negatie-element in de zin. In plaats daarvan zou het beter zijn meerdere onafhankelijke beoordelaars zinnen te laten classificeren aan de hand van duidelijke richtlijnen, die eerst nog moeten worden vastgesteld.

Een ander aandachtspunt is het CHN zelf; in dit corpus staan enkel geschreven voorkomens van *trouwens*. Er is dus geen gesproken taal geanalyseerd voor dit onderzoek, wat een gemis zou kunnen zijn doordat er wellicht een verschil is in het gebruik van *trouwens* in geschreven en gesproken taal. Door slechts een van deze taalvormen te bestuderen wordt

niet het complete scala aan gebruiksmogelijkheden van *trouwens* in kaart gebracht. Er is echter bewust voor gekozen geen gesproken voorkomens van *trouwens* te analyseren, omdat zo geen rekening moest worden gehouden met de intonatie waarmee *trouwens* werd uitgesproken. Intonatie kan een belangrijke invloed uitoefenen op de manier waarop een uiting moet worden geïnterpreteerd. Om ook deze factor mee te nemen in toekomstig onderzoek, is het van belang naast voorkomens van *trouwens* uit het CHN ook voorkomens uit het CGN te gebruiken.

Verder is het van belang op te merken dat in het CHN sommige zinnen dubbel staan. Hoewel erop is gelet dat alle voorkomens van *trouwens* maar één keer zijn meegenomen in het onderzoek, is het niet uit te sluiten dat een zin twee keer is meegeteld.

Daarnaast is een beperking dat de onderzochte voorkomens van *trouwens* afkomstig waren uit één bron, namelijk het NRC Handelsblad. Er is een risico dat er zo sprake is van een min of meer uniforme schrijfstijl, die de variatie in het gebruik van *trouwens* mogelijk heeft ingeperkt. Dit lijkt echter niet zo te zijn, aangezien de geanalyseerde zinnen uit de pennen van veel verschillende auteurs kwamen, en de teksten waaruit ze afkomstig waren verschillende doeleinden dienden.

Ondanks de hierboven genoemde beperkingen, kan niet uitgesloten worden dat dit onderzoek daadwerkelijk heeft aangetoond dat er geen verband is tussen de positie en functie van de terechtwijzende vorm van *trouwens*. Dit zou betekenen dat de hypothese van Van der Wouden en Foolen (2011) (deels) ontkracht is. Vervolgonderzoek zou dit aan moeten tonen. Verdere suggesties voor vervolgonderzoek staan in de volgende paragraaf.

6.2 Suggesties voor vervolgonderzoek

Een algemene beperking van deze studie is dat deze slechts inzicht geeft in een van de functies van *trouwens* (de terechtwijzende functie). Voor deze functie wordt het verband met zinspositie bekeken. In deze scriptie is echter geen aandacht besteed aan de relatie tussen positie en de topic(her)introducerende of toegevende functie van *trouwens*, omdat het buiten het bestek van deze scriptie valt de complete semantiek van *trouwens* te behandelen. Voor vervolgonderzoek is het echter interessant hier verder op in te gaan, zoals hierboven ook omschreven. Om de complete hypothese van Van der Wouden en Foolen (2011) te kunnen testen is het van belang dat niet alleen de terechtwijzende betekenis van de topic(her)introducerende en de toegevende functie kan worden onderscheiden, maar dat ook die twee laatste functies van elkaar kunnen worden onderscheiden. Nadat hiervoor een manier is gevonden, bijvoorbeeld door parafrase of een andere methode, zou men met behulp van enkele corpora kunnen kijken of er voor de topic(her)introducerende en toegevende functie van *trouwens* wel sprake is van een verband tussen functie en positie.

Vervolgonderzoek kan zich ook specifiek richten op de zinnen zonder concreet ingevulde tweede pool, en onderzoeken hoe *trouwens* zich in dat soort zinnen gedraagt. Ook kan vervolgonderzoek zich richten op een database zonder dit soort zinnen, om te kijken wat voor gevolg dat heeft voor de verdeling van *trouwens* over de verschillende posities.

Daarnaast kan onderzoek zich richten op de definities van de verschillende functies van *trouwens*. Wellicht is de indeling in drie verschillende betekenissen door Van der Wouden en Foolen (2011) niet geheel juist en is er nog een vierde functie, of kunnen meerdere functies juist beter worden samengevoegd tot één. Hoewel hiervoor in deze scriptie geen aanwijzingen zijn gevonden, zou het interessant zijn hier aandacht aan te schenken in verder onderzoek.

Ten slotte is het voor toekomstig onderzoek van belang dat naast geschreven taal ook gesproken fragmenten van *trouwens* worden onderzocht, zodat onderzoek niet beperkt blijft tot de eerste taalvariant.

Bibliografie

- Blakemore, D. (2004). Discourse Markers. In L. R. Horn & G. L. Ward (Eds.), *The Handbook of Pragmatics* (pp. 221-240). Malden, MA: Blackwell Pub.
- Brinton, L. (1996). *Pragmatic markers in English: Grammaticalization and discourse functions*. Berlijn: Mouton de Gruyter.
- Degand, L. (2011a). Plaats en functie hangen samen dus. De vraag is hoe? *Nederlandse Taalkunde*, 16(3), 352-353.
- Degand, L. (2011b). Connectieven in de rechterperiferie. Een contrastieve analyse van *dus* en *donc* in gesproken taal. *Nederlandse Taalkunde*, 16(3), 333-348.
- Fischer, K. (1998). Validating semantic analyses of discourse particles. *Journal of Pragmatics*, 29, 111-127.
- Fischer, K. (2002). The interactive constitution of word meaning: Participant strategies in defining cognitive and cognitive linguistics. *Revue de Sémantique et Pragmatique*, 12, 145-176.
- Foolen, A. (1986). 'Typical Dutch noises with no particular meaning': Modale partikels als leerprobleem in het onderwijs Nederlands als vreemde taal. In: *Verslag van het negende colloquium van docenten in de Neerlandistiek aan buitenlandse universiteiten* (pp. 39-57). 's-Gravenhage: IVN.
- Foolen, A. (1993). *De betekenis van partikels. Een dokumentatie van de stand van het onderzoek met bijzondere aandacht voor maar* (Dissertatie, Radboud Universiteit Nijmegen). Verkregen via <http://repository.uibn.ru.nl/handle/2066/93646>
- Foolen, A. (2010). Partikels volgens de schijf van vijf. *Internationale Neerlandistiek*, 48(2), 41-51.
- Foolen, A., Van Gerrevink, R., Hogeweg, L., & Prawiro-Atmodjo, P. (2009). The placement of focus particles in Dutch. *Linguistics in the Netherlands*, 26, 51-63.
- Fraser, B. (1999). What are discourse markers? *Journal of Pragmatics*, 31, 931-952.
- Haeseryn, W., Romijn, K., Geerts, G., De Rooij, J., & Van den Toorn, M. C. (Red.). (1997). *Algemene Nederlandse Spraakkunst*. 2e, geheel herz. dr. Groningen en Deurne: Martinus Nijhoff en Wolters Plantijn.
- Hogeweg, L. (2009). The meaning and interpretation of the Dutch particle *wel*. *Journal of Pragmatics*, 41, 519-539.
- König, E. (1991). *The meaning of focus particles: A comparative perspective*. Londen en New York: Routledge.
- Philippa, M., Debrabandere, F., Quak, A., Schoonheim, T., & Van der Sijs, N. (2009). *Etymologisch Woordenboek van het Nederlands*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Schiffrin, D. (1987). *Discourse markers*. Cambridge: Cambridge University Press.
- De Schutter, G. & Van Hauwermeiren, P. (1983). *De structuur van het Nederlands. Taalbeschouwelijke Grammatica*. Malle: De Sikkel.
- Stede, M. & Schmitz, B. (1997). Discourse particles and routine formulas in spoken language translation. In S. Krauwer, D. Arnold, W. Kasper, M. Rayner & H. Somers (Eds.), *Spoken Language Translation, proceedings of a workshop Sponsored by the Association of Computational Linguistics and by the European Network in Language and Speech (ELSNET)* (pp. 3-9). Madrid: Universidad Nacional de Educación a Distancia.
- Stede, M., & Schmitz, B. (2000). Discourse Particles and Discourse Functions. *Machine Translation*, 15(1), 125-147.
- Trouwens. (2015). In *Dikke van Dale*. Geraadpleegd op 10 mei 2016, van <http://uu.vandale.nl.proxy.library.uu.nl/zoeken/zoeken.do>

- Trouwens. (n.d.) In *Woordenboek der Nederlandse Taal*. Verkregen van <http://gtb.inl.nl>
- Vandeweghe, W. (1978). Over de semantiek van het partikel al (= reeds). *De Nieuwe Taalgids*, 71, 193-205.
- Van der Wouden, T. (1998). Dat had niet zo hoeven: Modaliteit en negatie in de nieuwe ANS. *Nederlandse Taalkunde*, 3, 237-252.
- Van der Wouden, T. (1999). Smeermiddelen van de taal. Partikels in het Nederlands. *Onze Taal*, 68, 292-295.
- Van der Wouden, T. (2000). Over *zeker*, zeker? *Zeker! TABU*, 1(2), 63-89.
- Van der Wouden, T. (2002). Partikels: Naar een partikelwoordenboek voor het Nederlands. *Nederlandse Taalkunde*, 7, 20-43.
- Van der Wouden, T. (2006). Partikels: Woordjes die het Nederlands markeren. In N. Van der Sijs, J. Stroop & F. Weerman (Eds.), *Wat iedereen van het Nederlands moet weten en waarom* (pp. 119-129). Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker.
- Van der Wouden, T. (2009). Ik zou weleens willen weten waar dat woord staat trouwens. Aantekeningen over zinsfinale bijwoorden. In R. Boogaart, J. Lalleman, M. Mooijaart & M. van der Wal (Eds.), *Woorden wisselen. Voor Ariane van Santen bij haar afscheid van de Leise universiteit* (pp. 143-156). Leiden: SNL.
- Van der Wouden, T., & Caspers, J. (2010). Nederlandse partikelbeschrijving in internationaal perspectief: Waar zijn we eigenlijk en waar moet het toch naar toe? *Internationale Neerlandistiek*, 48(2), 52-62.
- Van der Wouden, T., & Foolen, A. (2011). Pragmatische partikels in de rechterperiferie. *Nederlandse Taalkunde*, 16(3), 307-322.
- Zeevat, H. W. (2000). Discourse particles as speech act markers. In M. Poesio & D. Traum (Eds.), *Proceedings GötaLog. Fourth Workshop on the Semantics and Pragmatics of Dialogue* (pp. 1-15). Göteborg: Gotenburgh University.
- Zimmermann, M. (2008). Discourse particles in the left periphery. In P. Cook, W. Frey, C. Maienborn & B. Shaer (Eds.), *Dislocated Elements in Discourse* (pp. 200-231). Oxford: Routledge.
- Zwicky, A. (1985). Clitics and particles. *Language*, 61, 283-305.